

Şemseddin Sivasî'nin Heşt Bihîşt'ine Göre Adalet Kavramı ve Adil Yöneticilerin Özellikleri

Ramazan ÇELİK

Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, Kayseri Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0048-0126>

ROR ID: <https://ror.org/047g8vk19>

r.celik@erciyes.edu.tr

Citation

ÇELİK, Ramazan. "Şemseddin Sivasî'nin Heşt Bihîşt'ine Göre Adalet Kavramı ve Adil Yöneticilerin Özellikleri". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 54 (Güz 2025), 503-532.

Geliş Tarihi	08.08.2025
Kabul Tarihi	01.10.2025
Yayın Tarihi	29.11.2025
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<p>Bu çalışma, 7-8 Kasım 2024 tarihleri arasında Kayseri Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde düzenlenen <i>Uluslararası İslâm Medeniyeti Bağlamında Adalet Sempozyumu</i>'nda "Şemseddin Sivasî'nin Heşt Bihîşt'ine Göre Adalet Kavramı ve Adalet Sahibi Yöneticilerin Özellikleri" başlığıyla sunulan özet bildirinin genişletilmiş hâlidir.</p> <p>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</p>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	tkidergisii@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

ÖZET

İnsan ve toplum hayatını düzenleyen amillerin başında adalet gelir. Bütün inanç sistemlerinde önemli bir mefhum olmakla birlikte, özellikle İslam'da adalete çok büyük ehemmiyet verilmiştir. Birçok ayet ve hadiste adaletin emir ve tavsiye edilmesi bu önemin bir göstergesidir. İslam'da daha çok bir fıkıh terimi olarak ele alınan adalet kavramı, edebî eserlerde de ele alınıp işlenen bir konu olmuştur. Hususan siyasetnamelerde, nasihatnamelerde ve tasavvufi metinlerde bu kavram üzerinde durulmuştur. Şemseddin Sıvasî (ö. 1006/1597) de adaleti ele alan isimlerdendir. Onun nasihat ve tasavvuf muhtevalı eserlerinden Heşt Bihîşt mesnevisindeki dört makamda adalet-zulüm, ilim-cehalet gibi ikişer zıt kavrama yer verilir. Adalet başlıklı bölümde adaletin tarifi üzerinde durulur, Cenab-ı Hakk'ın Adl isminden hareketle her haklının hakkını sahibine nasıl teslim ettiği anlatılır. Esere göre adalet, Allah'ın emir ve yasaklarına tam manasıyla uymak, şeriata hâlel getirecek davranışlardan kaçınmaktır. Hükümdarlık Allah'ın bazı özel kullarına, sınırlı bir zaman için bahşettiği bir ihsandır. Bu makamdaki kişi, yöneticiliği bir lütuf olarak görmeli, onunla ahireti kazanmaya çalışmalıdır. Bunun en tesirli yolu her bir hükümdarın, tebaasına adaletle muamele etmesidir. Bu minvalde Hz. Musa, Nûşirevân ve Sultan Mahmud'la alakalı üç hikâye anlatılır. Adaletle hükmetmenin önemi üzerinde durulur. Çalışmada adalet hakkında genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra adil bir yöneticide bulunması gereken özellikler, söz konusu eserden örnekler verilerek incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Klasik Türk Edebiyatı, Adalet, adil yöneticiler, Şemseddin Sıvasî, Heşt Bihîşt, mesnevi.

The Concept Of Justice According To Şemseddin Sivasî's Heşt Bihîşt And The Characteristics Of Just Rulers

Ramazan ÇELİK

Assist Prof. Dr., Erciyes University, Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts, Turkish Islamic Literature Division, Kayseri, Türkiye.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0048-0126>

ROR ID: <https://ror.org/047g8vk19>

r.celik@erciyes.edu.tr

Atıf Bilgisi

ÇELİK, Ramazan. "The Concept Of Justice According To Şemseddin Sivasî's Heşt Bihîşt And The Characteristics Of Just Rulers". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 54 (Fall 2025), 503-532.

Date of Submission 08.08.2025

Date of Acceptance 01.10.2025

Date of Publication 29.11.2025

Peer-Review Double anonymized - Two External

Ethical Statement

This study is an expanded version of the abstract presented under the title "The Concept of Justice and Characteristics of Just Administrators According to Şemseddin Sivasî's Heşt Bihîşt" at the International Symposium on Justice in the Context of Islamic Civilization held at the Faculty of Theology of Kayseri Erciyes University on 7-8 November 2024.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Plagiarism Checks Yes - Turnitin

Conflicts of Interest The author(s) has no conflict of interest to declare.

Complaints tkidergisii@gmail.com

Grant Support The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Copyright & License Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

ABSTRACT

Justice is one of the most important factors regulating human and social life. Although it is an important concept in all belief systems, especially in Islam, justice is given great importance. The command and recommendation of justice in many verses and hadiths is an indication of this importance. The concept of justice, which is mostly dealt with as a jurisprudence term in Islam, has also been a subject of literary works. In particular, this concept has been emphasized in political books, advice books and mystical texts. Şemseddin Sivasî (d. 1006/1597) is also one of the names that address justice. In the four *maqamas* of *Heşt Bihişt*, one of his works of advice and Sufism, two contrasting concepts such as justice and oppression and knowledge and ignorance are included. In the section titled Justice, the definition of justice is emphasized, and it is explained how Allah Almighty delivers the right of every righteous person to its owner based on the name Adl. According to the work, justice is to fully comply with Allah's orders and prohibitions and to avoid behaviors that would prejudice the Sharia. Rulership is a gift of Allah to some special servants for a limited period of time. The person in this position should see rulership as a blessing and try to earn the Hereafter with it. The most effective way to do this is for each ruler to treat his subjects with justice. In this context, three stories are told about Moses, Nûshirvân and Sultan Mahmud. The importance of ruling with justice is emphasized. In the study, after a general evaluation about justice, the characteristics that a just ruler should have will be analyzed by giving examples from the work in question.

Keywords

Classical Turkish Literature, Justice, just rulers, Şemseddin Sivasî, *Heşt Bihişt*, *masnavi*.

Giriş

Adalet kavramı genel hatlarıyla “insan ve toplum hayatında düzeni sağlamak, hakkaniyetli olmak ve eşitlik ilkelerine uygun hükmetmeyi esas alan ahlaki bir erdem” olarak tanımlanabilir. Ferdî, içtimai ve hukuki bir kavram olan adalet, huzurlu toplumların ve yüksek seviyelere ulaşmış devletlerin en temel unsuru ve vazgeçilmez kutsal mefhumudur.¹ *Kur’ân-ı Kerim*’de ve hadis-i şeriflerde ise bu kavram genellikle “denge, düzen, eşitlik, hakikate uygun hüküm vermek, istikametli olmak, tarafsız ve dürüst olma, takvaya yönelme” gibi manalarda kullanılır.² *Kur’ân*’da adalet kelimesi isim ve fiil şeklinde farklı formları ve anlam özellikleriyle birlikte 28 ayette zikredilir.³ Adaletin ölçüsü hakkaniyetli olmak, hak konusunda verilen lehte ya da aleyhteki hükme rıza göstermektir. *Kur’ân*’da, (Yûnus 10/54-55; el-Enbiyâ 21/47; ez-Zümer 39/69) gibi bazı surelerde hak ve adaletin mutlaklığı öyle güçlü bir şekilde vurgulanmıştır ki, Allah’ın âhirette hiçbir haksızlığa yer bırakmayacak biçimde adâletle hükmedeceği ve bu vaadinin kesin olduğu bildirilmiştir.⁴

İslam kültüründe toplum ve fert hayatının huzur, emniyet ve saadetle devam edebilmesi için adalet konusu üzerinde hassasiyetle durulur. Öyle ki adalet; İslam düşünürleri tarafından şecaat, hikmet ve iffetle birlikte en önemli fazilet esaslarından sayılmıştır. Bununla beraber adalet; sadakat, vefa, şefkat, sıla-i rahim, teslim, tevekkül, ibadet gibi birçok faziletin kaynağı olarak da görülmüştür.⁵ Bu çalışmada, yönetimde adalet hakkında genel bilgi verildikten sonra mutasavvıf şairlerimizden Şemseddin Sivasî’nin (ö. 1006/1597) hayatı, eserleri ve *Heşt Bihîşt* adlı mesnevisinde “Adalet” başlığı altındaki 391 beyitlik bölüm üzerinde durulacaktır.

¹ İsmet Kayaoğlu, “İslâm’da Adalet Mefhumu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi XXVII* 1985, 201.

² Mustafa Çağrıncı, “Adâlet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1988, 1/341.

³ Mustafa Kara, “Kur’ân’da ‘Adâlet Kavramı ve Güncel Değeri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi 34*, Samsun 2013, 141.

⁴ Mustafa Çağrıncı, “a.g.m.”, 1/342.

⁵ Mustafa Çağrıncı, “a.g.m.”, 1/342.

1. Yönetimde Adalet

Adalet bütün insanlığı şamil bir kavram olmakla birlikte özellikle yöneticilerde olması gereken bir vasıf olarak düşünülür. Devlet erkini elinde bulundurup geniş toplum kesimlerine hükmeden yöneticilerin, tebaası arasında adil olması beklenir. Adaletli yönetim, hükümdarlığın en mühim vasıfları arasında sayılır. Yönetimde adalet “halkın üzerinden zulmü gidermek, kuvvetlinin zayıfı ezmesine meydan vermemek, tebaanın can ve malını emniyette bulundurmak”⁶la mümkün olur. Adil yönetim anlayışı, İslam inancının temel unsurlarındandır. Bu konuda Hz. Peygamber’in (sav) birçok hadis-i şerifi vardır. Adaletli yöneticilerin altı sınıf insanla birlikte mahşerde Cenab-ı Hakk’ın himayesi altında olacağını ifade eden şu hadis bunlardan biridir:

“Ebû Hüreyre’den (ra) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Yedi sınıf insan vardır ki Allah onları hiçbir gölgenin (himayenin) bulunmadığı günde (kıyamet gününde), kendi gölgesinde gölgelendirir (özel olarak himaye eder): Adaletli devlet reisi...”⁷

Ebû Hüreyre’den rivayet edilen bir başka hadise göre, Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:

“Devlet otoritesi en büyük hamidir. Haksızlıklarla onun vasıtasıyla (yani hukuk yoluyla) mücadele edilir ve onun vasıtasıyla (tehlikelerden) korunulur. Şayet bu otoriteyi kullanan(lar), Allah’tan sakınmayı emreder ve adaletle hükmeder(ler)se bu yaptıklarından sevap kazanır(lar). Bunun aksine davranır(lar)sa (vebalini) çeker(ler).”⁸

Adil yöneticiler hakkında rivayet edilen bir başka hadis şöyledir: “Ailesi ve idaresi altında bulunanların hak ve hukukunda adaletle davrananlar, Allah katında nurdan koltuklara otururlar.”⁹ Adaletli

⁶ Halil İnalçık, “Adâletnâmeler”, *Belgeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, 2/49.

⁷ İmam Nevevî, *Riyâzû’s-Sâlihîn*, haz. M. Emin Özafşar, Bünyamin Erul, DİB Yayınları, Ankara 2013, 2/92.

⁸ Mehmet Emin Özafşar (ed.), *Hadislerle İslâm: Hadislerin Hadislerle Yorumu*, DİB Yayınları, Ankara 2014, 4/404.

⁹ İmam Nevevî, *a.g.e.*, 2/92.

yöneticilerin cennet ehlinden olacağını ifade eden bir başka hadis-i şerifte şöyle buyrulur:

“Cennet ehli üç sınıftır: adaleti gözeten başarılı yöneticiler; bütün akrabalarına ve Müslümanlara karşı yumuşak kalpli ve şefkatli olanlar; (muhtaç durumda) çoluk çocuğu olduğu hâlde harama el uzatmayan ve kimseden de bir şey istemeyen kişiler.”¹⁰

Adaletli yönetim denilince akla gelebilecek ilk isimlerden olan Hz. Ömer (ö. 23/644), Vali Ebu Musa el-Eşarî'ye (ö. 42/662-63) yazdığı bir mektupta adaletle hükmetmenin esaslarını şöyle anlatır:

“Sana takdim edilen delilleri dikkatle incele, üzerinde iyi düşün, sunu bil ki, geçerli hâle getirilmeyen bir haktan söz etmek, boşunadır. Oturduğunda, gülüşünde, konuşmada ve icraatında herkese aynı şekilde davran. Böyle yap ki, hiçbir nüfuzlu şahıs senin, taraf tutacağın vehmine kapılmasın ve hiçbir zayıf senin adaletinden ümidini kesmesin. Öfkeli olmaktan, sıkıntı ve ızdırap vermekten, halkı rahatsız etmekten, kızgınlığın olan insanlara değişik davranmaktan sakın.”¹¹

Adaleti temin etmek, hükümdarların en esaslı vazifelerindedir. Çünkü adalet mülkün temeldir. Adalet olmadan bir devlet uzun süre ayakta kalmaz.¹² İslami gelenekte ve Türk devlet teşkilatında da adaletli yönetim çok önemsenmiştir. Bu hususta siyasetnameler yazılmış ve adaletli yöneticide olması gereken vasıflar dile getirilmiştir. Ünlü Türk filozofu Farabi (ö. 339/950) *El-Medinetü'l-Fazıla* adlı eserinde bir yöneticide olması gereken on iki özellik sayar. Ona göre hükümdarlar; vücut sağlıkları yerinde, anlayışları açık, hafızası kuvvetli, uyanık ve zeki, güzel konuşan, öğretmeyi ve öğrenmeyi seven, yemeye içmeye ve kadınlara düşkün olmayan, doğruluğu ve doğruları sevip yalandan/yalancıdan uzak duran, dünyalıklara değer vermeyip yüce gayeler peşinde koşan, adaleti ve adalet ehlini sevip zulümden uzak duran, mutedil mizaçlı ve iradesine hâkim olabilen kimseler arasından seçilmelidir.¹³ Bunlar arasında adaletli olmak,

¹⁰ İmam Nevevî, *a.g.e.*, 2/93.

¹¹ İsmet Kayaoğlu, “a.g.m.”, 204.

¹² İsmet Kayaoğlu, “a.g.m.”, 205.

¹³ Farabi, *El-Medinetü'l-Fâzıla*, çev. Nafiz Danışman, MEB Yayınları, Ankara 2001, 87-89.

bir hükümdar için en önemli vasıflardan sayılır. Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün (ö. 485/1092) *Siyasetname*'si de bu alanda öncü eserlerdendir. Nizamülmülk gerçek adaletin temini konusunda hükümdarın haftada iki gün tebaasını vasıtasız olarak yüz yüze dinlemesi gerektiğini şöylece ifade eder:

“Padişahın haftada iki gün divan-ı mezâlime oturup, mazlumun hakkını zalimden alarak ona vermesi, konuyu aracısız bir şekilde tebaadan bizzat kendisinin dinleyip ona hükmetmesi gerektir. Cihan hükümdarının haftada iki gün haksızlığa ve gadre uğrayanları huzuruna çağırıp onları bizzat kendisinin dinlediği haberi memlekette yayılınca zalimler dehşete kapılır, ayaklarını denk alırlar ve cezaya çarptırılma korkusundan ötürü hiç kimsenin haksızlık ve yolsuzluk yapmaya gözü kesmez.”¹⁴

Büyük Selçuklu Devleti'nde hükümdarlar, bu geleneğe bağlı olarak haftanın iki günü mezâlîm adı verilen toplantılarda halkın şikâyetlerini dinleyip çözüm yolları aramışlardır. Bununla beraber ilk Osmanlı padişahlarından Sultan Orhan (ö. 763/1362) ve II. Murat (ö. 855/1451) da sabahları saraylarının önünde yüksek bir yere çıkarak halkın çeşitli konulardaki şikâyetlerini dinleyip gereken hükümleri vermişlerdir.¹⁵

İslami Dönem Türk edebiyatının ilk eseri olan *Kutadgu Bilig* de bir siyasetnamedir. Yûsuf Has Hâcib'in (V./XI. yüzyıl) yazdığı eserde, temelleri sağlam bir devlet kurmanın şartları anlatılırken bu unsurlar arasında adaletin en önemli esaslardan biri olduğu vurgulanır. Adalet olmazsa devlet ayakta duramaz. Konuyla ilgili eserdeki şu bilgiler önemlidir:

“İl tutmak için erat ve ordu gerek, eratu tutmak için de mal, davar gerek. Bu malı elde etmenin gereği halkın zengin olmasıdır. Halkın zenginliği için doğru yasalar konulmalıdır. Bunlardan biri kalırsa dördü de kalır. Dördü de kalırsa beylik çürür.”¹⁶

Çağatay sahası Türk edebiyatının önemli temsilcilerinden Ali Şîr Nevâyî (ö. 906/1501) de bu konu hakkında önemli değerlendirmelerde

¹⁴ Nizamülmülk, *Siyasetname*, haz. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, 17.

¹⁵ Halil İnalçık, *a.g.e.*, 2/50.

¹⁶ Yusuf Has Hacıb, *Kutadgu Bilig*, haz. Muzaffer Tunçel, Gençlik Spor Yayınları, Ankara 2019, 183.

bulunur. Kendisi de bir yönetici olan Nevâyî, *Mahbûbu'l-Kulûb* adlı siyasetname türündeki eserinde adaletli yöneticileri şöyle tarif eder:

“Âdil ve akıllı hakan, Allah’a ibâdet edenlere Allah’ın gölgesidir, hilafet mülkü onun fermanı altındadır ve ‘Ben, yeryüzünde bir halife yaratacağım.’ ayeti onunla ilgilidir. Âdil hakanın yüceliği her türlü tarifi üstündedir. ‘Ben, adaletli hakanın zamanında doğdum.’ (Hadis-i şerif) sözü ondan haber verir. Onun varlığıyla övünen Hz. Peygamber, ‘Onun adaleti, insanların ve cinlerin ibâdetinden hayırlıdır.’ buyurmuştur. Âdil hakan, Hak’tan halka rahmet, ülkelere de emniyet ve ululuk sebebidir. Güneş ve bahar bulutu gibi kara topraktan güller açılmasına, ülkesinde yaşayan insanların başına inciler saçılmasına sebep olur. Fakir ve çaresizler onun güleç yüzünden dolayı rahat, zalimler ve zorbalar onun siyaset kılıcından dolayı perişandır.”¹⁷

Ayet ve hadislerde adalet konusuna çok büyük ehemmiyet verildiği için İslam tarihi boyunca başta fıkıh ve kelim olmak üzere birçok ilim dalında yazılan eserlerde adalet konusu ele alınmıştır. Nasihatnamelerde insanların hükmü altındakilerin hak ve hukukuna riayet etmenin önemi dile getirilmiş, siyasetnamelerde adil devlet yöneticilerinde olması gereken vasıflar anlatılmıştır.¹⁸ Tasavvufi muhtevalı eserlerde, Allah’ın adalet emri sıklıkla işlenmiş, insanlara nefis ve hevanın arzularından uzaklaşp hak ve hakikate ulaşma yolunda adaleti esas tutmaları salık verilmiştir. Adalet temasını eserlerinde işleyen mutasavvıf şairlerden biri de Şemseddin Sivasî’dir.¹⁹ Çalışmada söz konusu mutasavvıfın hayatı ve eserleri hakkında muhtasar bilgi verildikten sonra onun *Heşt-Bihîşt* mesnevisinde ele aldığı

¹⁷ Ali Şir Nevâyî, *Mahbûbu'l-Kulûb*, haz. Vahit Türk, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, 27.

¹⁸ İktidar ve adalet arasındaki ilişkiyi Nizamülmülk, Yusuf Has Hacip, Koçi Bey ve Defterdar Sarı Mehmet Paşa’nın siyasetname türü eserleri bağlamında ele alan bir çalışma için bk. N. Güngör Ergen, “Siyasetnamelerimizde Çizilen Devlet Adamı Portresinin Temel Özellikleri”, *Bilig* 8, 1999, 27-45.

¹⁹ Sivasî’nin eserinde adalet temasını işlemesi tesadüfi değildir. Zira mutasavvıfın yaşadığı dönemde (16. yüzyılın sonlarına doğru) adalet anlayışından uzaklaşma ve bunun neticesinde devlet yönetiminde bozulmalar görülmektedir (Bu konuda ayrıntı için bk. Aslı Yılmaz Uçar, “Osmanlı Siyaset-Yönetim Düşün Geleneği: Daire-i Adalet’in Yönetimi”, *Memleket Siyaset Yönetim* 17, 2012, 5-11. Yaşadığı dönemin problemlerine kayıtsız kalmayan şair, adaletin tesis edilmesi konusunda devlet ricaline bir nevi nasihat etmektedir.

adalet kavramı ve adaletli devlet adamlarının özellikleri üzerinde durulacaktır.

2. Şemseddin Sivasî Hayatı ve Eserleri

Şemseddin Sivasî, 926/1520 yılında Tokat'ın Zile kasabasında doğdu. Zile, Tokat ve İstanbul'da zamanının aklî ve naklî ilimlerini öğrenerek Sahn medreselerinde müderris oldu. Bu vazifesi kısa sürdü. Hac vazifesini ifa ettikten sonra Halvetî şeyhlerinden Mecdüddin Şirvanî'ye intisap ederek tasavvuf yoluna girdi. On bir yıllık bir hizmetten sonra seyr-i sülûkunu tamamlayıp icazet aldı, Zile'de irşat vazifesine başladı. Şöhreti yavaş yavaş civar bölgelere yayıldı. Dönemin Sivas valisi Hasan Paşa (?974/1567), yaptırdığı camide halkı irşat etme düşüncesi ile onu Sivas'a davet etti. Bu davete icabet eden Şemseddin Sivasî ailesi ve bazı talebeleriyle birlikte Sivas'a geldi. Orada kendisi için inşa edilen dergâha yerleşerek Meydan Camii'nde vaazlar vermeye başladı. Sivas'ta yaklaşık otuz yıl boyunca irşat vazifesi yaptı. Şemseddin Sivasî, Şems-i Tebrizî ve Ak Şemseddin ile birlikte Türk tasavvuf tarihinin meşhur üç Şems'inden biridir. Sivas'ta hizmet etmesine rağmen namı İstanbul'a ulaştı. Sultan III. Mehmet ile birlikte Eğri Seferi ve Haçova Meydan Muharebesi'ne de katılan Sivasî, 1006/1597 yılında Sivas'ta vefat etti. Halvetî tarikatının Şemsiyye şubesi şeyhi olan Şemseddin Sivasî'nin çoğu dinî/tasavvufî muhtevalı manzum ve mensur 24 eseri vardır. *Divan, Süleymâniyye, Mevlid, İbret-nüma, Gülşen-abad, Menakıb-ı İmam-ı A'zam, Umdetü'l-Huccac, Pend-name, Menazilü'l-Arifin, Menakıb-ı Çehar-yar-i Güzin, Heşt-Bihişt* eserlerinden bazılarıdır. Şiiri tasavvufî görüşlerini geniş halk kitlelerine aktarmak için bir araç olarak görmüştür. Şemsî mahlasını kullanmıştır.²⁰

3. Heşt-Bihişt'e Göre Adalet Kavramı ve Adil Yöneticilerin Özellikleri²¹

Şemseddin Sivasî'nin on iki manzum eserinden biri de 2882 beyitlik *Heşt-Bihişt* mesnevisidir. İsmi sekiz cennet anlamına gelen eserde dört

²⁰ Şemseddin Sivasî'nin hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hasan Aksoy, "Şemseddin Sivasî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikati, Eserleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9, Sivas 2005, 9-23.

²¹ Çalışmada şu eser kaynak alınmıştır: Şemseddin Sivasî, *Heşt Bihişt*, haz. Âlim Yıldız, Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas 2017.

makam ve sekiz bölüm bulunmaktadır. Eserin yazılma amacı “Takrîb” başlıklı bölümde anlatılır. Buna göre şair, Allah’ın kendisine bahşetmiş olduğu ilim ve marifet hazinesiyle insanlara faydalı olmak arzusundadır. Allah, âlemi dört esas üzerine bina etmiştir. Bu dört esas, eserde dört makamda anlatılmıştır. Birinci makamda adaletli yöneticiler, ikinci makamda ilmiyle amel eden âlimler, üçüncü makamda cömertlik sahibi zenginler, dördüncü makamda ise salih insanların daveti konu edilir. Şair bu hususları şöyle dile getirir:

“Yâni kıldı esâs-ı dünyâyı
 İşbu dört üzre anla fehvâyı
 Evvelidir adâlet-i sultân
 Hak muîn ola bu işe her ân
 Ulemâ ilmidir ikincisi
 Ki bulardır bekâ ekincisi
 Hem üçüncüsü onun oldu sehâ
 Dahi dördüncü dâvet-i sulehâ”²²

Her makamda “ravza” şeklinde adlandırılan ve birbirinin zıddı olan kavramları işleyen ikişer bölüm bulunur. Eserdeki konular *adalet-zulüm, ilim-cehalet, cömertlik-cimrilik, fakirlere övgü- fakirlere yergi* şeklinde 8 başlıkta ele alınır. Eserin birinci makamı *adalet ve zulüm* başlıklarında iki ravzadan oluşur. Yaklaşık 390 beyitlik ilk ravzada, bu çalışmanın da konusu olan, adalet kavramı ve adalet sahibi yöneticilerin özellikleri üzerinde durulur. Konu, çeşitli misaller ve hikâyelerle anlatılır. Bu minvalde Hz. Musa, Nûşîrevân ve Gazneli Mahmud hakkında üç hikâyeye yer verilir.

Şair, bölüm başında adaletin tanımını yapar ve mahiyetini anlatır. Buna göre adalet Hak yoluna gitmek, Allah’ın emir ve yasaklarına uymaktır. Şeriata hizmetçi olup onun gereklerini yerine getirmede azimli olmaktır. Amelleri şer’i ölçülere uydurup şeriatın mizanına hanel getirecek davranışlardan kaçınmaktır. Sorumluluğunu başkalarına yüklememektir. Kendi rahatı için başkalarına zulmetmemek, kendine eziyet olabilecek bir durumu başkalarına yöneltmemektir. Mazlumların hakkını koruyup gözetmek ve gönlünü almaktır. Kimsenin malını gasp etmemek, hakkı

²² Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 73.

gözetmek ve adaleti vaktinde tecelli ettirmektir. Cenab-ı Hak her haklının hakkını er ya da geç sahibine teslim eder:

“Adl odur râh-ı Hakk’a gitmektir
Her ne kim der Hak onu etmektir
Adl odur şer’a hâdim olmaktır
Onu icrâda ‘âzim olmaktır
Adl odur kendi bârını gayra
Yükletip vurmaya ona yara
Adl odur olmak için âsûde
Etmeye hiç nüfûsı rencîde
Adl odur kendiye girye olanı
Kimseye etmeye fakîr ü ganî”²³

3.1. Eserde Hz. Musa’nın Adaletle İlgili Kıssası

Şair, adalet konusunun izahında ilk olarak Hz. Musa’nın bir kıssasına yer verir. Söz konusu hikâyeye göre Hz. Musa, Tur Dağı’na çıktığı bir gün Cenab-ı Allah’a yalvarır, adaletinin nasıl tecelli ettiğini görmek istediğini niyaz eder. Allah’ın adl isminin sırrına vakıf olup zalimlerin nasıl cezalandırıldığını müşahede etmek istediğini dile getirir. Cenab-ı Hak Hz. Musa’ya bu isteğinden vazgeçmesini söyler. Hz. Musa “Ey Rabbim, bana tevfiik verersen onu anlayıp sabrederim.” diyerek talebini yineler. Allah “Ey Musa, bu meselede imanının aynelyakin mertebesine erişebilmesi için filan çeşmenin yanına git, gizlen. Sakın uyuma. Olacakları seyret. O zaman adaletimin sırrını anlayabilir ve zalimin akıbetini görebilirsin.” şeklinde cevap verir:

“Dedi yâ Musâ var filân ‘ayne
Tâ ki îmânın erişe ‘ayne
Çeşmenin karşısında var gizlen
Uyumagıl iş tamâmuna eğlen

²³ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 77.

Olasın sırr-ı adlime âlim
Göresin tâ neye erer zâlim"²⁴

Hız. Musa çeşmenin yakınına gidip gizlenir. Oraya atlı bir adam gelir. Adam, yanında taşıdığı küçük keseyi çözüp bir kenara bırakır. Kesede bin altın vardır. Adam çeşmeden su içer, namaz kılıp dua eder, kesesini orada unutup gider. Küçük bir çocuk çeşmeye su içmeye gelir, altın dolu keseyi bulup oradan uzaklaşır. Çocuktan sonra âmâ bir adam gelir. Çeşmeden abdest alıp namaz kılar. Altın dolu keseyi çeşmede unuttuğu hatrına gelen atlı adam, bu sırada geri gelir. Yaşlı âmâyı görüp altın kesesini ona sorar. Her şeyden habersiz olan âmâ ona cevap veremez, "Keseden haberim yok, Allah hakkı için buna inan." der. Atlı inanmaz, kılıcını çekip yaşlı âmâyı öldürür. Altınlarını bulamadığı gibi bir kişinin de katili olan adam yaptığına pişman olur, kafası karışır, oradan uzaklaşır. Olanları şaşkınlıkla izleyen Hız. Musa gizlendiği yerden çıkar. Altın kesesini çocuk aldığı hâlde ihtiyar bir âmânın öldürülmesi onu hayrete düşürür. Görünüşe göre altınları kaybolan adama ve öldürülen ihtiyara zulüm olmuştur. Hız. Musa bu müşkülün hâllini Cenab-ı Hak'tan niyaz eder:

"Suretâ bu ikiye zulm oldu
Ol sabî ol zeri niçin aldı

Sırrını bana bildir ihsân et
İşbu müşkillerimi âsân et"²⁵

Duanın ardından Allah'ın elçisi gelir. Cenab-ı Hakk'ın selamını Hız. Musa'ya iletir. Allah'ın sırlarına kulların nazarlarının yetişemeyeceğini beyan edip der ki: "O çocuğun babası ücretli köle olmuştu. Aylarca, yıllarca çalıştı, alacağı ücret çoğaldı. Fakat onu çalıştıran bu atlı adam, hizmetinin karşılığını ona vermedi. Çocuğun babası öldü. İşte bu altınlar, babasının hizmetlerinin mukabili olarak çocuğa miras kaldı. Yaşlı âmâ ise zamanında atlı adamın babasını öldürmüştü. Bundan hiç kimsenin haberi yoktu. Onun katli de geçmişte işlediği cinayetin kisası oldu. Adaletimiz böylelikle tecelli etti. Kimsenin yaptığı yanına kâr kalmaz." Bu sözleri işiten Hız. Musa, Allah'ın adaletine vakıf olup tövbeler eder:

²⁴ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 78-79.

²⁵ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 80-81.

“Böyledir çünkü adlimiz böyle
Bâkisin de buna kıyâs eyle

Etme bir işi kim vebâl olusar
Sanma ki onu yanına kalısar

Adline çün vâkıf oldu Mûsâ
Özr edip dedi tübtü yâ Mevlâ”²⁶

Şemseddin Sivasî, Hz Musa kıssasından sonraki “Takrîb” başlığı altında konuya biraz daha yakından bakmamızı sağlar. Sözü hükümdarlara ve onların adalet üzere hükmetmeleri konusuna getirir. Ona göre hükümdarlık Allah’ın bazı seçkin kullarına bir ihsanıdır. Allah bu lütfu başışladığı kimi kullarına işleri kolaylaştırır, onun zatına çeşitli kabiliyetler verir ki insanlara adalet ve şefkatle muamele etsin. Bu hükümdar Allah’ın zat ve sıfatlarına mazhar olmaya gayret eder ki her hâli Allah’ın rızasına uygun olsun:

“Çünkü Hak bir kula eder ihsân
Her işin lutf ile kılar âsân

Zâtına verir onun istîdâd
Kim ola tâib-i Raûf-ı ibâd

Aks-i zât u sıfâta mazhar olur
Kâinât içre özge mefhar olur”²⁷

Adil yönetici halk içinde üstün bir mertebeye kavuşur. Mazlumlar onun himayesi altında zulümden kurtulur. Allah her kimi böyle bir hükümdarlık makamına getirirse onun bayrağını yüce bir zirveye diker. O hükümdar, kime lütuf gözüyle bakarsa onu başa getirir kime de kahır bakışıyla bakarsa onu başsız bırakır. Kimine bol ihsan verir, kiminden alır; kimine vazife verir, kimini azleder:

“Kimi kim hâkim ede Rabb-i beşer
Alemin zirve-i âlâya diker

²⁶ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 82.

²⁷ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 84.

Lutf ile kime baka server olur
Kahr ile kimi yaka bî-ser olur

Kimine rızk verir kiminden alır
Kimini azl eder kimine verir"²⁸

Allah'ın ikramı ile lütuflara mazhar olan hükümdar, bu nimetlerin ona Allah tarafından ihsan edildiğini bilmesi gerekir. Gurur ve kibri terk edip vaktini Allah'a şükürle geçirmelidir. Bütün şeref ve lütufların Hak'tan geldiğini bilip kendinin aciz bir kul olduğunun şuuruna varmalıdır. Her an iyiliğe yüz tutmalıdır:

"Terk edip kibr ü girreyi ol şâh
Nakd u vakt ola ona şükr-i İlâh

Bu atıyyâtı bile Hak'tan ol
Kendisin bile acz ile bir kul

Fırsatı bile Hak'tan ol mün'am
İyliğe yüz tutup ede her dem"²⁹

Yöneticiler tam adaleti kendine âdet hâline getirmeli, elinin altındakilere af ile muamele etmelidir. Himayesi altındaki halkın hoşnutluğunu temin etmeye çalışmalıdır. Herhangi biri, sıkıntılı durumunu arz edip ondan yardım isterse o yöneticinin rahatı kaçmalı ve derhâl o kişinin yardımına koşmalıdır. Gerçek adalet ancak böyle temin edilir:

"Râhatın isteye reâyânın
Hoşluğun dileye berâyânın

Gelse bir dem ona dâd etse
Sergüzeştini onda yâd etse

Râhatı gide o şahın fi'l-hâl
Ede ref'ine onun isti'câl"³⁰

²⁸ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 84-85.

²⁹ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 85.

³⁰ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 85.

3.2. Eserde Nûşirevân'ın Adaletle İlgili Hikâyesi

Nitekim Nûşirevân da böyle yapmış, tebaasına adaletle hükmetmiştir. Bu bölümde adaletiyle ünlü Sâsânî hükümdarı Kısra Enûşirvân I. Hüsrev (ö. 579) hikâyesi anlatılmaya başlanır. Nûşirevân tahtında otururken ihtiyar bir kadın yanına gelir. Kadın bir kişinin kendisine eziyet ettiğini söyler. Şikâyetini duyan Nûşirevân'ın rengi hazan yaprağı gibi sararır, haksızlığa uğrayan kadının durumundan çok rahatsız olup titremeye başlar. Tahtından inip başından tacını, belinden adalet kemerini çıkarır, kuru yere oturur. Etrafındakiler hayrete kapılır. Çevresindekilerin şaşkın bakışları arasında onlara şöyle seslenir: “Adalet ve doğruluğu tam manasıyla tesis edebilen hükümdar taç ve tahta layık olur.” Askerler, kadına zulmeden zalimi bulup huzura getirir. Hükümdar, yaşlı kadının hakkını teslim eder. Zalime de siyaset yoluyla cezasını verir. Kadın rahatlar. Bu hâli gören herkes ibret alır. Adalet evini böylece abad ettikten sonra tacını tekrar başına takıp kemerini yeniden beline bağlar:

“Hâne-i adli çün kıldı âbâd
Tâcnı kodu başına oldu şah

Hüner-i dâdı çün ayân etti
Kemer-i adli dermiyân etti”³¹

Tahtına çıkıp “İşte şimdi bu makama layık oldum.” der. Şemseddin Sivasî bu kıssadan bir hisse çıkarır ve der ki: “Bir kâfir olan Kısra, adalet mushafını nasıl da süslemiş! Eğer bir mümin adalet terazisini en az onun kadar hassas tartmazsa mahşer günündeki hâli nice olur? Bunu iyice düşünmelidir.”:

“Kıssadan hisse al ki bu tersâ
Mushaf-ı dâda neler yazar zîbâ

Vay eger mü'mine ki etmeye dâd
Rûz-ı ferdâda ede hâlini yâd”³²

Şemseddin Sivasî hikâyenin sonunda, hem padişahlık hem de peygamberlik vazifesi bulunan Hz. Davut'la ilgili bir ayete yer verir. Ayette

³¹ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 87.

³² Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 87.

Hız. Davut'a insanlara adaletle hükmetmesi emredilir. Bu emir, bütün yöneticiler için geçerlidir: "Ona dedik ki: Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır." (Sad 38/26)

Nûşirevân hikâyesinden sonra, hakiki adaletin nasıl temin edilmesi gerektiği üzerinde durulur. Buna göre mahlûkatın yaratıcısı ve gerçek adaletin sahibi olan Allah, bir kulunu halife eyler, ona saltanat kaidelerini öğretir, memleket idaresinin nasıl olması gerektiğini İslam inancının esaslarıyla gösterir. Hakkaniyetli olmanın yollarını ve saltanat usullerini bizzat Kur'ân ile ders verir. Padişah, istediği her şeyi keyfine göre yapamaz. Ancak Allah'ın emrettiği tarzda bir yönetim icra edebilir. Aksi takdirde vebal altına girme tehlikesi vardır:

"Lîk bir bendesin halîfe eder
Hikmeti budur deme hilâfa gider

Öğretir ona resm-i saltanatı
Bildirir dahi zabt-ı memleketi

Bilmeye tâ ki kendin istiklâl
Bulmaya rûz-ı mahşerde vebâl"³³

Kur'ân okyanusundan inci toplayan âlimler, ayetlerden aldıkları ders gereği halifeliği istediği kuluna verenin Allah olduğunu bilirler. Çünkü padişahlık baki değildir. Onu Allah verir, verdiği gibi de geri alır. Bu geçici olan bir nimettir:

"Ki halîfe ben eyledim seni der
Sana ben rûzî eyledim onu der

Çünkü elden alıp sana veririm
Bu muhâl olmaya ki geri alırım"³⁴

Saltanatın elden gitmesi makam sahibini üzmemelidir. Her doğuşun bir batışı vardır. Cihan birçok hadiselerin cereyan ettiği bir mahzendir.

³³ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 88.

³⁴ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 89.

Yarının neler getireceği bilinmez. Ölüme hazırlıklı olunmalıdır. Dünya saltanatı da vehmidir, geçicidir. Bunun için adalet, doğruluk ve hakkaniyeti elden bırakmamalıdır. İnsanlar arasında hak ile hükmetmek gerektir yoksa şeytan insanı fitne yoluna saptırabilir:

“Çünkü mevhûmedir bu saltanatı
Koma devrinde dâd u mâdeleti

Hak ile eyle hükmü beyne'n-nâs
Salmasın râh-ı fitneye hannâs³⁵

Şaire göre saltanat ve hilafet Allah'ın kimi kullarına cenneti kazanmak için ihsan ettiği bir fırsattır. Bu fırsat elden kaçarsa ahirette birçok zahmet ve minnete katlanmak zorunda kalır. Saltanat, hakkıyla icra edebilene ve doğru gidebilene Hakk'ın yoludur. Lütüflara mazhar olma hâlidir. Hakk'a yakınlaşma, halka ise rahmet sebebidir:

“Saltanat râh-ı Hak-durur gidene
Mahz-ı eltâf-ı Hak-durur edene³⁶

Eğer bir hükümdarın kalbi hayır işlerine düşkün ve o hükümdar ibadetinde gayretli ise Allah'ın emriyle yardıma kavuşmuştur. Vaciplerini yerine getirirse zalim ve fasıkları kötülüklerden menetse bununla beraber âlimler zümresine izzet edip salihler fırkasına hürmet etse, adaleti kendine öncelikli vazife görüp böylece hükmünü verse, himayesi altındaki bütün insanları adaletiyle mutlu yaşatsa Allah himayesindeki bütün insanların ilim, amel, hayır ve hasenatından onun defterine de yazdırır:

“Kalb-i şah mail olsa hayrâta
Sa'y ile âmil olsa tââta

Zâlimi hecr ile hazîn etse
Fâsıkı men ile mehîn etse

Zümre-i âlimâna izzet edip
Fırka-ı sâlihâna hürmet edip

³⁵ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 89.

³⁶ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 90.

Adli pîşe edinse o kılsa dâd
Zıll-i adlinde olan olsa şâd

İlm ü a'mâl ü cümle hayrâtan
Her ne kesb etselerdi tâattan"³⁷

Her türlü kötülük, fenalık, ahlaksızlık, dinen caiz olmayan işleri engellemek de padişahın görevlerindedir. Bu görevler yerine getirildiğinde o yönetici Hakk'a yakınlaşıp cehennem azap ve ateşinden uzaklaşır. Saltanatını yukarıda zikredilen esaslar çerçevesinde yürütse iki cihan saadetini kazanabilir:

"Saltanattır saâdet-i dâreyn
Ger ererse hidâyet-i fi'l-beyn"³⁸

Şemseddin Sivasî hükümdarlığın çok büyük bir sorumluluk, adaletle icra edildiği vakit de çok büyük bir manevi kazanç vesilesi olduğunu dile getirir. Buna delil olarak bir kudsi hadis nakleder. Hz. Peygamber (sav); resullerin padişahı, insanlığın iftihar medarı, gölgesi ümmetin saadetine vesile olan, İsrâ hadisesinin, bekâ ve fena âlemlerinin mahremi, günahkârların sığınağı gibi vasıflarla tavsif edildikten sonra şu hadisine yer verilir: "Bütün insan ve cinlerin reisleri mahşer meydanına toplandığı, güneş ısısının beyinleri kaydattığı, isyankârların cezalandırıldığı, kimsenin sağını solundan fark edemediği, bütün çocukların korkudan ihtiyarladığı, fakirler ve sultanların eşit olduğu dehşetli mahşer gününde herkes hayretten donup kaldığı anda bir nida işitilir ki 'Dünyada azade şah ettiğim kullarım nerededir? Onlar ki himayesi altına giren mazlumları rahat ettirirdi. Ağlayarak yanına gelen yaralı insanlar adalet kapısını açıp ona sığınırdı. Adaletli davranış ve sözleriyle yaraları sarardı. Zulme uğradığı için ağlayan mazlumlar onun dergâhında vefa bulurdu. Adaletiyle zulümleri ortadan kaldırır, can ve tenleri mutlu ederdi. Gamlılar ona gelip ferah giderdi. Her kim sıkıntısını arz ederse derdine derman bulmadan yanından ayrılmazdı. Şimdi de ben hikmetim gereği onu başkaları gibi görmeyeyim. Bu dehşet gününde onu halk içinde seçkin kılayım, meşakkatlerden azat edeyim. Sayem altına girip ferah bulsun. Lütüflarımı görüp mutlu olsun:

³⁷ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 90.

³⁸ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 91.

“Pes budur şimdi hikmetimde revâ
Görmeyem onu gayrilerle revâ

Gelsin ol sâyeme olup ferhân
Görüp eltâfımı ola şâdân”³⁹

Ne mutlu o padişaha ki adil olsun da Rabbi onu böylece yâd etsin. Allah onun başını kaldırıp yüceltsin. Herkes ona gıpta ile baksın. Saltanatı baki olsun. Ahirette huri askerlerinin sultanı olsun. Huriler ve Rıdvan onun hizmetini ifa etsin. Bunlar, adil padişahlara Allah’ın rahmet hazinesinden cömertçe sunduğu ikramlarıdır.”

Şemseddin Sivasî, bölüm sonunda yukarıdaki hadiste zikredilen vasıflara nail olması için döneminin padişahu Sultan III. Murad’a (ö. 1003/1595) dua eder:

“Rabbenâ şâhımız Murad Hânı
Eyle bu mansıba sen erzânî

Onu bu cümleden kıl ey Rahmân
Onu bu zümreden kıl ey Mennân”⁴⁰

3.3. Eserde Sultan Mahmut’un Adaletle İlgili Hikâyesi

Eserdeki adalet temalı bir başka hikâye “Sultan Mahmut ve Ayaz” başlığını taşır. Bu hikâyede hükümdarların tebaasının hukukunu koruması üzerinde durulur. Adil bir devlet başkanı Kur’ân’ın hükümlerine uymalıdır. Ona bir haber geldiğinde aslını araştırmalı, tahkikat yapmalı, kimseye haksız yere ceza vermemelidir. Hele de has bendelerini iftira ve hasetlerden korumak için azami gayret göstermelidir. Bu husus Kuran-ı Kerim’de şu ayetle sabittir: “Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.” (Hucurat 49/6).

Hikâyeye göre Sultan Mahmut, Ayaz adlı bir Türkmen çocuğu hizmetine almak ister. Ayaz, fakir bir ailenin çocuğu olmakla beraber seçkin bir akla sahiptir. Anlayışlı, irfan sahibi, kıymetli cevherden anlayabilecek bir

³⁹ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 93.

⁴⁰ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 94.

yapıya sahip olan Sultan Mahmut, Ayaz'ın evine misafir olur, çocuktaki cevheri keşfeder. Onun hizmetlerini görüp memnun olur. Gerçi Ayaz'ın cismani güzelliği yok ise de ahlakı onu hükümdara sevdirebilir. Sultan Mahmut âdeta viranede bir hazine bulmuştur, inci tanesi çamur içinde olsa da kıymetlidir:

“Çün harâb içre buldu ol genci
Ne halel gilde olsa ger inci”⁴¹

Ailesinin rızasıyla Ayaz'ı evinden alıp saraya getirirler. Ona güzel bir kıyafet giydirip şahın haremine alırlar. Sarayda iyi bir makam ve mevki kazanmış olur. Beline çalışma kemerini bağlarlar. Ayaz canla başla şahın haremde hizmet etmeye başlar:

“Giydirip ona cübbe-i fâhir
Harem-i şâha aldılar âhir”⁴²

Hizmetleriyle insanların gönlünü aldığı gibi doğruluk, edep, emanet ve ferasetiyle de meşhur olur. Hükümdarın sevgisini daha çok kazanıp yakınlarından olur. Hangi hizmeti yapmış ise yaptığı iş çok beğenilir. “Hızlı yürüyen at yemini artırır.” misali Ayaz da şahın yanındaki değerini doğruluk, güvenilirlik, ince düşünce, edep, iffet ve anlayışıyla günden güne artırır. Onu has hücreye alırlar. Ayaz'ın hükümdara yakınlığı arttıkça hükümdarın ona olan sevgisi de artar. Fakat Ayaz bu hâl karşısında mahcup olur. Kibirlemek yerine, hükümdarın ona olan muhabbetinin Allah'ın ihsanı olarak görüp secdelere kapanır:

“Kurbeti arttığına ol mevdûd
Kendüyi hâke salıp etti sücûd

Güneşi gör ki ol şâh-ı ahter
Rif'ate erdiğince pâye düşer”⁴³

Şah onu yakınları arasına alıp mahremi eyler. Her işinde onunla istişare eder. Sonunda saltanat işlerini ona teslim eder. Saraydaki diğer bir kısım insanlar Ayaz'ı kıskanır. Ona haset eder. Hasetlerini gizlemeye çalışırlar fakat bir müddet sonra kendi aralarında Ayaz hakkındaki fitne haberlerini

⁴¹ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 96.

⁴² Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 97.

⁴³ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 98.

yaymaya başlarlar. Haset ateş gibi yakıcıdır, bu ateşi sinede gizlemek mümkün değildir:

“Hased âteş gibidürür sûzân
Etmek ola mı sînede pinhân”⁴⁴

İçleri fitne kazanı gibi kaynayan hasetçiler bir hileye başvurur. Ayaz’ın hükümdardan bir çıkarı olduğunu düşünüp ona büyük bir suç isnat ederler. Onlar Ayaz hakkında çeşitli fesatlıklar düşünürken Ayaz, saray yakınlarında kendine küçük bir oda yapar. Odanın kapısına bir kilit vurur ve anahtarını yanında taşımaya başlar. Her gün o mahzene gelir, kapısını açıp uzun bir müddet orada bekler. Kimseyi odaya koymaz. Hiç kimse onun sırrını anlayamaz:

“Her gün ol mahzene gelirdi Ayâs
Kapısın yapıp eğlenirdi dirâz
Kimse komazdı bile ol şahbâz
Nice kosun ki oldu mahzen-i râz”⁴⁵

Hasetçilerin düşmanlık ve fesatları daha da artar. Kendileri Ayaz’a hile yaparken Allah’ın da bir hesabı olduğunu unuturlar:

“Okuyup Yemkürûn’dan harfi
Yemkürû’llâh’ta yumdular tarfi”⁴⁶

Allah’ın onlara nasıl bir hile kurduğundan habersizce ellerine geçen fırsatı değerlendirip Ayaz’a iftira atmaya devam ederler. Ayaz’ın Sultan Mahmut’un hazinesini fare gibi çekip kendi odasına taşıdığı, orada gizlediği fitnesini yayarlar. Hazineyi boşalttığını ve kendi odasına çektiğini iddia ederler. Padişahın yanına gelip “Efendim, sizin mahreminiz olan Ayaz kendine sağlam bir hücre yaptı, oraya kıymetli hediyeleri ve kumaşları taşıyıp duruyor.” derler. Sultan Mahmut şaşırır. Onlara der ki: “O bendeye ne oldu acaba? Hazineyi oraya mı çekiyormuş? Onun bizden ayrı nesi var ki başka bir mahzene koysun? Fakat bu işin aslını anlamak gerek. Bunun için gece yarısı hazinesine varın, kapısını açın, görün bakalım ne var

⁴⁴ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 100.

⁴⁵ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 101.

⁴⁶ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 101.

hazinesinde. Eğer altın bulursanız onların hepsi sizin olsun. Neticeyi bana haber verin.” der:

“Nîm-i şebde varın hazînesine
Açın onu görün hazînesi ne
Sizin olsun kamu zer ü hemyân
Bu işi bana eyleniz îlân”⁴⁷

Şah Mahmut, Ayaz’ın suçsuz olduğunu bilir fakat çevresindekilerin de ikna olmasını ister. Adamlar altın ve gümüş hazinesine ulaşmak için akşamı bekler. Toplanıp Ayaz’ın odasına gelirler. Odaya girip intikam nazarıyla etrafa bakarlar. Odada altın, gümüş, süslü hediyeler, kese ve sandık namına bir şey yoktur. Kabre benzeyen bomboş bir oda olduğunu görürler. Dört bir tarafa bakıp sadece iki köhne post, bir de çarık bulurlar. Bunlardan başka bir şey bulamazlar. Ayaz’ın altınları başka bir yere gömdüğünü söyleyip “Bize hile ediyor, altınları gizlemiştir.” diye düşünürler. Odanın her yerinde bir iz ararlar fakat umduklarını bulamazlar. Çaresiz ve bitkin bir vaziyette Sultan’ın huzuruna gelirler. Sultan Mahmut onların mahcup hâllerini görüp yüzlerindeki suçluluk emaresini hisseder:

“Âciz oldular âhir ol hüssâd
Döndüler şâha geldiler nâşâd
Gördü şah onların hacâletini
Yüzlerinden okudu heybetini”⁴⁸

Hükümdar “Hani hazine, para kesesi ve mücevherler nerede?” diye sorar. “Ey şahımız, bizi affet, bir şey bulamadık. O masuma iftira atmışız, ziyan etmişiz. Biz iftira kuyusu kazmıştık fakat o kuyuya kendimiz düştük. Bizi affet.” derler. O adaletli şah der ki: “Siz Ayaz’ın hanesine ve hakkına tecavüz ettiniz. Ona iftira attınız. Emin bir kişiydi, ona hıyanet isnat ettiniz. Af onun hakkıdır. Eğer sizi affederse o affetsin.” Ayaz’a döner ve der ki: “Ey sadık, bunlara sen ne etsen layık. Eğer yumuşak huylulukla onları affedersen et. Yok, eğer cezalandırılmak istersen de sen bilirsin.”:

⁴⁷ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 103.

⁴⁸ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 106.

“Afv onun hakkıdır ger ederse
Ahz onundur rızâya girerse

Döndü dedi Ayâs’a ey sâdık
Bunlara her ne etsen lâyıık

Hilm ile afv edersen âzâd et
Ger edersen siyâseti dâd et”⁴⁹

Ayaz der ki: “Ey hükümdarım, bu kullar, bendeler hep senindir. Sen onların şahısın. Nasıl dilersen öyle yap.” Sultan Mahmut ferman eder ki: “Ben bunlara bir siyaset edeyim ki bir daha böyle fesat işlerle yanına gelmesinler yoksa celalimle muamele ederim. Kimseye iftira atıp gammazlık yapmasınlar. Şu anda benim gözümde hepsi yalancıdır. Yalanlarına beni de alet etmek istediler.” Hükümdarın bu sözleri üzerine askerler kılıcını çekip yalancıları cezalandırmak ister. Ayaz merhamet kapısında durur ve hükümdara der ki: “Ey şahımız, bendenin işi hatadır, şaha layık olan ise atadır. Onları affet, işte suçlarını itiraf edip affınıza sığınmak istiyorlar. Gerçi iftira atarak benim şerefimi yere serdiler. Beni hırsızlıkla suçlamaya çalıştılar fakat nihayetinde doğruluğuma şahit oldular. Bu onlar için ceza olarak yeter. Bu kullarını bağışla. Başlarını hilm kılıcıyla vur, yerlerini af kılıcıyla kaz. Allah affedicidir, affedenleri sever.” diyerek onların affedilmesini sağlar:

“Seyf-i hilm ile vur serin bunların
Tig-i afv ile kaz yerin bunların

Hak afüvdür sever afv kulumu
Rahmetinde kılar raûf olanı”⁵⁰

Şah, Ayaz’ın tavsiyesiyle onları affeder. Şahlık ve kulluk böylece en güzel şekilde tecelli eder. Sultan Mahmut Ayaz’ı tebrik eder. Ona “Senin iyiliğin ortaya çıktı. Fakat hücrende bulunan çarık ve post nedir? Ne için saraya eski kıyafetleri getirdin?” diye sorar. İhlas yolunun yolcusu olan Ayaz “Allah sizin ömrünüzü uzun eylesin sultanım. Saraya geldiğim ilk zamanlar ağlardım, yüzünüzü görüp güldüm. Omuzumda eski kürk, başımda köhne bir börk, ayağımda da eski bir çarık vardı. Ellerim,

⁴⁹ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 108.

⁵⁰ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 110.

ayaklarım yarık bir hâldeydi. Beni toprak evden getirip sarayda misafir eyledin. Köhne kürkü, börkü, çarığı çıkardın; kirden, pastan temizledin. Bana güzel zinetli kıyafetler verip lütfuna mazhar eyledin. Eski kıyafetleri saklıyordum ki onlara her zaman bakıp size minnet, Allah'a şükredeyim. Dışım, içim, canım ve tenimle hizmetinizde olayım, size ihanet etmeyeyim, sadakat göstereyim. Şahın yakınlarında bir yer bulamadığım için uzakta gizli bir hücre yaptım ki benden başka sırdaşım olmasın. Eski kıyafetleri küçük hücreye koydum ki her vakit onlara bakıp ibret alayım. Kendi kendime derim: 'Ey fakir Ayaz, bunları unutma. Sen yokluktan varlığa kavuştun. İşte bu çarık ve börkle gelip şahın huzurunda birçok nimete mazhar oldun:

"Kendime derim ey Ayâs-ı fakîr
 Çün getirdi seni o şâh-ı hatîr
 İşbu çarık u kürk ile geldin
 Devlet-i şahta gör neler buldun
 Lâzım ola ki olasın sâdık
 Görüben hizmetin ona lâyıık"⁵¹

Öz muradını gönülden çıkarıp şahın muradına uyasın. Şahın emirlerini kendi isteklerinden üstün tutasın. Eğer buna uymazsan işte kürkün ve çarığın hazır.' diyerek kendime nasihat ederdim. Nefsimi böylece itaat altına alırdım." şeklinde cevap verir. Hizmetindeki at, katır, samur gibi hayvanlarla altın, gümüş, kemer, murassa taç gibi nimetlerin şahın kendisine ihsanı olduğunu söyler:

"Lîk bu cümle şah atâsıdır
 Demezem hizmetim bahasıdır"⁵²

İrfan membaı olan şah, Ayaz'ın söyledikleri karşısında çok etkilenir. Ona "Ey ali himmet sahibi olan mert, sana helal olsun." der. Şahın emriyle küçük hücreyi ağzına kadar kıymetli mallarla doldururlar. İhlas erine rağbet edip onun gönlünü hoş ederler.

Şemseddin Sivasî bölüm sonunda "Kıssadan Hisse" başlığıyla bu hikâyeden çıkarılabilecek dersi şöylece ifade eder: Bu kıssanın amacı

⁵¹ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 113.

⁵² Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 114.

Mabud'a kulluk sırlarını öğrenmektir. Sırlara vakıf olan huzur ve refaha ermiş demektir. Hikâyedeki Ayaz, mümin kulları temsil eder. Hakiki "Mahmud" olan Rabbimiz, bizi yokluktan varlık âlemine getirmiş. Anne karnında bir nutfe iken hâlden hâle sokarak bizi insan suretine sokmuş. Muhterem bir insan olarak yaratmış, türlü ikramlara mazhar eylemiş:

"Seni kim ademden ol Mahmûd

Yâni ol Rabb-i Hazret-i Mâbûd

Ana karnında eyledi nutfe

Ba'de etvârı ırgörüp lutfu

Seni insân-ı muhterem kıldı

Seni bir bürhân-ı pür-kerem kıldı"⁵³

İç ve dış âlemimize kemalat vermiş. Kendimize bakıp etraflıca tefekkür ettiğimizde bizdeki nimetlerin hep Allah'ın fazlı, ihsanı ve hediyesi olduğunu görürüz. Bizler de Ayaz gibi makbul bende olmaya çalışmalıyız. Onun çarık ve köhne kürküne bedel, bizler de hakir bir sudan yaratıldık. İhsan edilen bütün nimetler, bizi çok seven Rabbimizin bahşışidir. Hayat, vücut her şey onun ikramıdır. Fakir olduğumuz hâlde gani olan Allah'ımız bize bunca nimet ihsan etmiş. Biz de Ayaz gibi bir kul olmalı, Rabbimizin nimetlerini görüp ona şükretmeliyiz. Bizim kürkümüz nutfe hâlimiz, çarığımız da bedenimizdir. Bütün varımız bu bedenden ibarettir. Bunlar da kendimize ait değil. Hayata ibret nazarıyla bakmalıyız. Küçücük bir et parçası olan nutfeden vücuda gelmişiz. O bizim aslımızdır:

"Nazar et nutfeye ki aslındır

Bed-i halkında şöyle vaslındır

Bilesin tâ ki ol Hudâ-yı Teâl

Celle an 'acz-i hâdis ü misâl"⁵⁴

Allah bizi kendi kulluğuna layık etmiş. Öyleyse bizler de Ayaz gibi hizmetinde ve kulluğunda gayret etmeliyiz. Verdiklerine her dem şükretmeliyiz ki ihsanlarına mazhar olabilelim. İyilik ve lütufları Allah'tan, ayıp ve kötülükleri nefsimizden bilmeliyiz. "Öyleyse insan neden

⁵³ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 115.

⁵⁴ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 116.

yaratıldığına bir baksın. Fıskırıp çıkan bir sudan yaratıldı.” (Târık 86/5-6) ayetlerinde ifade edildiği gibi insan aslının ne olduğunu bilmeli, nefsinin hor ve hakir görmelidir. Secdede ve kullukta daim olmalıdır. Şeytan gibi olmamalıdır ki o Allah’a itaat ederken bir defa hayır dedi, rezil oldu ve ebedi şekavete uğrayıp zarar etti. Rabbi de onu sonsuza kadar reddetti:

“Yâni iblîs-i hâsid-i mercûm
Etti meydân-ı mahsedette hücûm

Ona hayır dedi o bir kerre
Vâdi-i redde düştü indi yere

Dayanıp elini oldu rüsvâ
Onu reddetti Rabbisi ebedâ

Seng-i recm ile yarılıp başı
O düşüştür ki dinmedi yaşı”⁵⁵

S o n u ç

Adalet bütün insanlığın ortak değeri olmakla beraber İslam inancının en temel esaslarından biridir. Kur’ân-ı Kerim’de birçok ayette adaletle muamele emredilir. Hadis-i şeriflerde adaletin önemi ve adil yöneticilerin özellikleri hakkında bilgi verilir. İslam kültüründe teşekkül eden birçok ilim dalında, özellikle fıkıh ve kelim sahasında yazılan eserlerde adalet konusu ayrıntılarıyla ele alınır. Siyasetname ve nasihatname türündeki eserlerde bu konuya geniş yer ayrılmıştır. Edebî alanda, özellikle tasavvuf edebiyatı çerçevesinde kaleme alınan kimi eserlerde de adalet kavramı işlenmiştir. 16. yüzyıl şairi Şemseddin Sivasî (ö. 1006/1597) eserlerinde adalet temasını ele alan mutasavvıflardandır. Onun *Heşt Bihîşt* adlı mesnevisinde dört makamda ele alınan sekiz konudan biri de adalettir. Her makamda birbirine zıt iki kavramı ele alan mesnevinin birinci makamının 391 beyitlik birinci ravzası “Adalet” başlığını taşır. Bu başlık altında adalet kavramı ve adil bir yöneticide bulunması gereken özellikler Kur’ân ve sünnet rehberliğinde anlatılır. Konunun açıklanmasında çeşitli kıssalara yer verilir. *Heşt Bihîşt*’e göre adalet ve adil bir yöneticide bulunması gereken özellikler hakkında genel olarak şunlar söylenebilir:

⁵⁵ Şemseddin Sivasî, *a.g.e.*, 117.

- Adalet, Allah'ın emir ve yasaklarına harfiyen uymak; her hususta şeriatın ölçülerine göre muamele etmektir. Mesuliyet bilinciyle hareket etmek, kimseye zulmetmemek, zulme uğrayanların hakkını zalimden alıp mazluma teslim etmektir.

-Allah'ın adaleti mutlakdır. İnsanlar dünyada bunu tam manasıyla anlayamasa da bu adalet er ya da geç, dünyada veya ahirette tecelli edecektir. İnananlar bunun şuurunda olmalıdır.

-Yöneticilik Allah'ın bazı seçkin kullarına geçici bir süre için bahşettiği bir lütfudur. Allah bu ihsana mazhar olan kimselere işleri kolaylaştırır, onlara çeşitli kabiliyetler verir ki kullara adalet ve şefkatle muamele edip Allah'ın zat ve sıfatlarına mazhar olmaya gayret etsin. Saltanat baki değildir, elden gittiğinde üzülmemek gerektir.

-Devlet yöneticisi, kendine verilen nimetlerin Allah tarafından ihsan edildiğini bilmeli, gurura kapılmamalıdır. Bütün şeref ve lütufların Hakk'a ait olduğunu düşünüp kendi aczinin farkına varmalıdır. Her an iyiliğe yüz tutmalıdır.

-Saltanat ve hilafet Allah'ın bazı kullarına cenneti kazanmak için verdiği bir fırsat zamanıdır. Bu fırsat elden kaçarsa ahirette birçok meşakkate katlanmak gerekebilir. Yöneticilik, hakkıyla icra edebilene ve doğru gidebilene hak yoludur. Hakk'a yakınlaşma vesilesi, halka ise rahmet sebebidir.

-Şah olan kişi adaleti esas ittihaz etmeli, halkının huzurunu temin edip onlara af ile muamele etmelidir. Tebaasından bir kişinin sıkıntıya düşmesi bile o yöneticinin huzurunu bozmalı, derhâl o kimsenin yardımına koşmalıdır.

-Adil yönetici şahsi ibadetlerini eksiksiz şekilde yerine getirmekle beraber zalim ve fasıkları kötülüklerden menetmeli, âlim ve salihlere hürmet göstermelidir. Himayesi altındaki bütün insanları adalet ve huzurla yaşatmalıdır. Allah; hükmünü bu şekilde icra eyleyen hükümdarlara, tebaasındaki insanların ilim, amel, hayır ve hasenatından hisse yazdırır.

-Adil bir yönetici tebaasının hukukunu korumakla yükümlüdür. O kendine gelen her haberi inceden inceye tetkik etmelidir ki kimse haksızlığa uğramasın.

-Yöneticilik çok büyük bir mesuliyet olmakla beraber, adaletle icra edildiği vakit manevi kazanç vesilesi olabilir. Adil hükümdarlar mahşer gününü Allah'ın has kulları arasında ve himayesi altındadır.

Bu çalışmada insanlığın evrensel değerlerinden olan adalet teması ve adil bir yöneticide bulunması gereken özellikler; mutasavvıf Şemseddin Sivasî'nin *Heşt-Bihîşt* adlı eserinden hareketle incelenmeye çalışılmıştır. Çalışma, her dönemde geçerliliği olan ideal yöneticilik ve adalet konularındaki çalışmalara katkı sunmayı amaçlamaktadır.

K A Y N A K Ç A

- AKSOY, Hasan, “Şemseddin Sivasî, Hayatı, Şahsiyeti, Tarikati, Eserleri”, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9, Sivas 2005, 1-43.
- ALİ ŞİR NEVÂYÎ, Mahbûbu'l-Kulûb, haz. Vahit Türk, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “Adâlet”, TDV İslâm Ansiklopedisi, TDV Yayınları, İstanbul 1988, 1/341-343.
- ERGAN, N. Güngör, “Siyasetnamelerimizde Çizilen Devlet Adamı Portresinin Temel Özellikleri”, Bilig 8, 1999, 27-45.
- FARABÎ, El-Medinetü'l-Fâzıla, çev. Nafiz Danışman, MEB Yayınları, Ankara 2001.
- İMAM NEVEVÎ, Riyâzü's-Sâlihîn, haz. M. Emin Özafşar, Bünyamin Erul, 3 Cilt, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2013.
- İNALCIK, Halil, “Adâletnâmeler”, Belgeler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.
- KARA, Mustafa, “Kur'ân'da 'Adâlet Kavramı ve Güncel Değeri”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 34, Samsun 2013, 137-172.
- KAYAOĞLU, İsmet, “İslâm'da Adalet Mefhumu”, Ankara Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi XXVII, Ankara,1985, 201-206.
- NİZAMÜLMÜLK, Siyasetname, haz. Mehmet Taha Ayar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- ÖZAFŞAR, Mehmet Emin (ed.), Hadislerle İslâm: Hadislerin Hadislerle Yorumu, 7 Cilt, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2014.

ŞEMSEDDİN SİVASÎ, Heşt Bihişt, haz. Âlim Yıldız, Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas 2017.

YILMAZ UÇAR, Aslı, "Osmanlı Siyaset-Yönetim Düşün Geleneği: Daire-i Adalet'in Yönetimi", Memleket Siyaset Yönetim 17, 2012, 1-33.

YUSUF HAS HACİB, Kutadgu Bilig, haz. Muzaffer Tunçel, Gençlik Spor Yayınları, Ankara 2019.